

PÉČE A PŘEDJÍMAVOST: IDEA UDRŽITELNOSTI V HEGELOVĚ PRAKTICKÉ FILOZOFII

KLAUS VIEWEG, Friedrich-Schiller-Universität Jena, Institut für Philosophie, Jena, Bundesrepublik Deutschland

VIEWEG, K.: Care and Forethought: The Idea of Sustainability in Hegel's Practical Philosophy
FILOZOFIA, 78, 2023, No 8, pp. 605 – 618

In his major work *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Hegel deals with the notion of the person, personality and interpersonal, fundamental law, property, the formation of nature as self-creation and the formation of external nature, appropriation, intellectual property, contracts and lies. Using these, he discusses sustainability and describes the process by which humans come to own things, i.e., to appropriate and shape nature. Appropriation has the following moments: a) the moment of immediate physical grasp; b) the moment of creation; c) the moment of denomination. From Hegel's point of view, so-called elementary things (water, air) cannot be part of property: these goods are the preconditions of human existence. Hegel left behind no developed concept of sustainability, but he did sketch the essential contours of this key issue for the twenty-first century. His insights into the shaping of the world around us (*Um-Welt*), or the surrounding nature, are of particular importance because they address an existential problem that was not as clearly manifested in Hegel's time and therefore has not received as much attention as it does today – despite the considerable environmental damage that was already occurring in Hegel's time.

Keywords: Sustainable development – G. W. F. Hegel – Philosophy of law – Property – Nature – Naturalness

Ve filosofickém zpracování tématu trvalé udržitelnosti Hegel dosud nehrál téměř žádnou roli. Nutno říci, že neoprávněně. Tato slepá skvrna si zaslouží podrobné zkoumání. Hegelovy úvahy o udržitelnosti se objevují v jeho praktické filosofii, konkrétně v jeho hlavním díle *Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Hegel 1970/71)¹ v kapitole o formálním právu, která obsahuje Hegelovu teorii osobnosti.

Pozornost se zde zaměřuje na dva klíčové pojmy péče (*Sorge*) a předjímová péče (*Vorsorge*), které jsou jádrem tématu. Hegelova novátorská teorie svědčí o trvalé aktuálnosti jeho praktické filosofie a obsahuje základní kámen celé struktury jeho filosofie

¹ Srv. *Základy filosofie práva*, Praha: Academia 1992, český překlad V. Špalek. *Filosofie práva* je dále citována jako FP s číslem paragrafu (totožným v německém a českém jazyce).

svobody. Nové pojetí osobnosti a abstraktního práva v díle *Filosofie práva* otevírá možnost udržitelného chápání racionálního práva a usnadňuje tak pochopení současných globálních procesů. Problémy, jimiž se Hegel zabývá, zahrnují pojem osoby, osobnosti a interpersonality, základního práva, vlastnictví, utváření přirozenosti jako sebeutváření a utváření vnější přírody, přivlastňování, duševního vlastnictví, smluv a lži. V této první vývojové fázi se člověk jeví jako individuum, vůle sama o sobě: „Absolutně svobodná vůle je ve stadiu, kdy je její pojem abstraktní, má určující charakter bezprostřednosti... inherentně individuální vůle subjektu“.² „Duch [*Geist*] v bezprostřední svobodě, která existuje sama pro sebe, je individuální, avšak zná svou individualitu jako absolutně svobodnou vůli“.³ Vůle subjektu je „stále abstraktní a prázdná, partikulární, a postrádá dosud jakýkoli vlastní obsah, jenž by byl určován sám ze sebe“ (*noch keinen eigenen Inhalt, der aus sich selbst bestimmt wäre*).⁴

V tomto formálním, sebe-sama-vědomém a jinak bezobsažném jednoduchém vztahu k sobě samému, v této výlučné individualitě je subjekt osobou.⁵ Osobnost zahrnuje „že jsem jakožto *tento* plně po všech stránkách... určeným a konečným, avšak naprosto čistým vztahem k sobě a v konečnosti tak o sobě vím jako o *nekonečném, obecném a svobodném*.“⁶ Hegelovo pojednání o udržitelnosti obsahuje popis procesu, jak člověk přichází k vlastnictví věcí, tj. k přivlastňování a utváření přírody.

I. Vlastnictví a skutečné utváření přírody

Vlastnictví, jak je založeno na měnícím se vztahu mezi osobou a věcí, obsahuje následující základní strukturu: vzetí věci v držbu,⁷ užití věci⁸ a zvnějšnění vlastnictví věci.⁹ Individualita, která se poznává jako absolutně svobodná vůle, tj. osoba, ještě nemá svébytnost a naplnění v sobě samé. Poznání svobody je stále abstraktní a prázdné. V důsledku toho tyto vlastnosti existují nejprve ve vnější věci.¹⁰ Vlastnění představuje „vnější sféru práva a svobody... subsumpci něčeho nevlastněného [*herrenlosen*] pod mou moc a mou vůli“ (*äußere Sphäre des Rechts und der Freiheit, die Subsumtion einer herrenlosen Sache unter meinen Willen*).¹¹ Týká se to jak vztahu k vlastnictví,

² FP § 34. „O sobě a pro sebe svobodná vůle, tak jak je ve svém abstraktním pojmu, je určena jako bezprostřednost ... v sobě jedinečnou vůli nějakého *subjektu*.“

³ Hegel (1970/71, TWA 10, § 488). Dále zkráceně „Enc.“ s číslem odstavce. „Duch v bezprostřednosti své svobody, který je sám pro sebe, je individuální, ale zná svou jedinečnost jako absolutně svobodnou vůli.“

⁴ Enc. § 488.

⁵ FP § 34, 35. Viz také Hegel (1840, § 181); Hegel (1970/71, TWA 4, 59).

⁶ FP § 35.

⁷ FP §§ 54 – 58.

⁸ FP §§ 59 – 64.

⁹ FP §§ 65 – 70.

¹⁰ Enc. § 483, 488.

¹¹ Hegel (1840, § 183).

tak i vztahu k vlastnímu tělu a vztahu mezi vůlí a vnějškem, nalezenou objektivitou – vnějšími věcmi přírody.

Osoba, která musí vytvořit vnější sféru kvůli uskutečnění (aby se stala konkrétním), má absolutní svobodu a bezpodmínečné právo přivlastňovat si všechny bezprostředně se lišící věci.¹² Tato sféra svobody může být pro vůli „bezprostřední“ pouze ve vztahu k „bezprostředně rozmanitým a dělitelným“ věcem (*unmittelbar Verschiedenes und Trennbares*).¹³ Vnější obecně, věc definovaná jako nesvobodná, zůstává neosobní a bez vlastníka (*Herrenlose*). Taková věc se považuje za přirozenou, nakolik je pojmovým určením přírody, aby byla „vnější v sobě samé“ (*Äußerliche an ihr selbst*).¹⁴ Věc je tedy to, co je „vnější v sobě“ (*Äußerliche an ihr selbst*), a představuje formu „ideje existující vně sebe sama“ (*Außersich-Seins der Idee*), tedy něco přirozeného. Věc existuje „v protikladu k subjektivě inteligence a bezprávné svévoli“ (*gegen die Subjektivität der Intelligenz und der Willkür ein Willenloses ohne Recht*).¹⁵ Vnější se stává mým (vnější zmocnění, vzetí v držbu – já jsem vlastníkem). Moje vůle je umístěna do těchto věcí nebo v nich přebývá, a proto patří mé vůli. Příslušnost věcí je vázaná na mou vůli a je spojená s vyloučením moci jiných nad nimi. Vlastnictví je místem dobrovolného zmocnění.¹⁶

Dva aspekty přivlastnění stojí za zmínku. Na jedné straně Hegel hovoří o věcech pouze v rámci jejich bezprostřednosti a o člověku v jeho první bezprostřednosti – o člověku jako přírodní bytosti a jeho chování ve vnějším světě. To ještě není o rozvinutých věcech, ještě ne o věcech zprostředkovaných vůlí.¹⁷ Na druhé straně poukazuje na rozmanité podoby přirozeného a vnějšího světa¹⁸ a již předjímá to, co je charakteristické pro vnější svět skutečného přivlastňování: „Jiné (*ein Anderes*) je cokoli, co mohu pojmut do svého vlastnictví – totiž pouze jednotlivé, nikoli obecné věci, nikoli to, co je elementární.“¹⁹ Hegel zde ve své analýze přivlastňování již předjímá latentní diferenciaci v přírodě. A co je podstatné, navazuje na ni návrhy na vyloučení určitých

¹² FP § 44.

¹³ FP § 41.

¹⁴ FP § 42.

¹⁵ Enc. § 488.

¹⁶ Hegelova diskuse o vůli a vlastnictví se zde shoduje s Kantovou *Metafyzikou mravů*, kde píše: „Vnější předmět, který z hlediska své podstaty je někým přivlastněn, je jeho vlastnictvím (*dominium*) a vlastníkovu (*dominus*) v této věci přináležejí všechna práva, tudíž může s tímto předmětem po libosti nakládat“ [Der äußere Gegenstand, welcher der Substanz nach der Seine von jemanden ist, ist dessen Eigentum (*dominium*), welchem alle Rechte in dieser Sache ... inhärieren, über welche also der Eigentümer (*dominus*) nach Belieben verfügen kann] Kant (1968, 83); viz také Hegel (1840, § 183); Hegel (1970/71, TWA 4, 59).

¹⁷ FP § 42.

¹⁸ FP § 42.

¹⁹ FP § 44. [„Ein Anderes ist, ob und was ich in Besitz nehmen kann – nämlich *nur einzelne, nicht allgemeine Dinge, nicht elementarische.*“]

předmětů z přivlastňování: vzduchu, vody, zvířat, ekologických systémů. V aktech přivlastňování nebo zhotovování v (soukromém, individuálním) vlastnictví se svobodná vůle stává svobodnou, skutečnou vůlí a každý z těchto soukromých jedinců se stává skutečnou osobou – život osoby je vlastněním. Vlastnictví znamená, že ve vlastnění něčeho jsem sám „objektivní“ (*gegenständlich*). Jsem „sám sebou“ (*bei mir selbst*) v této věci. Prostřednictvím vlastnění je osoba začleněna sama se sebou.²⁰

V této osobní sebereferenci získává svoboda svou první existenci²¹ a realita svobody se projevuje jako skutečná vůle osoby ve vztahu k sobě samé, ve svém vlastnictví. „Protože dávám své vůli existenci skrze vlastnictví, musí vlastnictví určovat, že tato věc je moje.“²² Co se počítá za předměty přivlastnění či nakládání, tyto neosobní „věci“ (*Sachen*)²³ jako předměty zmocnění, jsou jednak fyzická existence subjektu, jednak určité věci ve vnějším světě.²⁴ Osoba jako individuum má přirozenou existenci zčásti sama v sobě, zčásti ve vztahu k vnějšmu světu, a je tedy neustále bezprostřední a zprostředkovaná.²⁵

Jak přivlastnění živé bytosti, tak přivlastnění živých vnějších věcí zahrnuje následující momenty: a) aktuální (pozitivní) vzetí v držbu, to znamená, že vůle má svou existenci v něčem pozitivním, něčem viditelném pro ostatní – „mém“ jako „univerzálním trvalém predikátu“ [*bleibendes, allgemeines Prädikat*];²⁶ b) (negativní) užití a využití věci, z něhož vyplývá negace každé věci jako mé; a c) možnost disponovat věcí nebo ji zvnějšnit. Do hry tím vstupuje logická struktura pozitivního, negativního a nekonečného soudu.²⁷ Zde můžeme sledovat pouze hlavní myšlenkovou linii. Vzetí v držbu má následující momenty: a) moment bezprostředního fyzického uchopení; b) moment vzniku; c) moment denominace. Je také třeba mít na paměti přesné posouzení rozsahu pojmu (*Begriff*) v hegelovském smyslu, jinak by se od filosofie očekávalo příliš mnoho. Z prostého přivlastnění předmětů a toho, co je fyzicky uchopeno, vyvstávají určité problémy ve formálním právu, které se již netýkají samotného pojmu. Zvláštní řešení

²⁰ Enc. § 491.

²¹ FP § 45.

²² FP § 46. [„Da ich meinem Willen Dasein durch das Eigentum gebe, so muß das Eigentum auch die Bestimmung haben, das Diese, das Meine zu sein.“]

²³ FP §§ 41, 42.

²⁴ Podle Allgemeines Landrecht (ALR) definice věci v pozemkové knize obecně závisí na tom, zda věc podléhá právu nebo ne. Viz Ernst Ferdinand Klein a Carl Gottlieb Svarez, *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten von 1794*, dostupné online: <https://ra.smixx.de/pralr.html>, Teil I, Titel 2, § 1 a Teil I, Titel 8, § 1 (navštíveno 17. března 2016). O Hegelově dobré znalosti ALR viz Rosenzweig (1920, 30 an.). Joachim Ritter spatřuje v ALR jeden z „prvních právních kodexů, které jsou založeny na racionálním právu“, viz Ritter (2005, 57). Hegel byl rovněž obeznámen s dílem Ernsta Ferdinanda Kleina, jednoho ze spoluautorů ALR. Mohl se také odvolávat na Code Civil.

²⁵ FP § 43.

²⁶ FP § 41.

²⁷ Enc. §§ 172 a 173. Viz též Hegel (1970/71, TWA 6, 311 an.)

majetkových otázek (jako je nalezení Hegelova autogramu v mé růžové zahradě, římské zlaté mince na mé piemontské vinici, nebo mé právo na vlastnictví k pozemku, který se nachází na novozélandském pobřeží) patří do oblasti, která je důležitá pro mě a pro pozitivní právo – „nic dalšího nelze z tohoto pojmu odvodit“ [*aus dem Begriffe lässt sich hier nichts weiter herleiten*].²⁸

II. Sebeutváření – přivlastnění těla jako přirozenosti, bezprostřední existence osoby

Teze, že prvním objektem vlastnictví musí být tělo, je spojena s myšlenkou, že vytváření vlastnických práv k jednotlivým tělesům²⁹ je základním prvkem osobnosti.³⁰ Podle Johanna Gottlieba Fichta (1762 – 1814) se rozumná bytost nemůže vydávat za „působící individuum, aniž by si přisoudila materiální tělo, jímž je určena“ [*als wirksames Individuum setzen, ohne sich einen materiellen Leib zuzuschreiben, und denselben dadurch zu bestimmen*].³¹ Abychom pochopili osobu jako přirozenou a v bezprostřední existenci, abychom pochopili časoprostorovou individuaci, musíme nejprve porozumět Hegelovu návrhu filosofie přírody a nauce o subjektivním duchu. Osoba jako přirozené bytí patří do sféry živého, má blíže k tomu, co je živočišné, a má tedy individuaci sama v sobě; osoba se rodí (bez své vůle) právě jako takové individuum. Kromě toho paradigma ducha s sebou nese nutné stávání se-objektem-sebe sama. Objasnění subjektivního ducha poskytuje důkazy o konstituci časoprostorového individua, jako je znakovitá imaginace, zvuky řeči nebo jazyka a pudy nebo sklony. Tak lze ukázat, že Hegel tuto časoprostorovou individuaci neviduje jako fakt, ale spíše ji poměrně přísně odvozuje.

Pokud je „Já“ považováno za osobu, musí být připsáno osobnímu individuálnímu, konkrétnímu tělu v jeho jednotě tělesnosti a intelektu, tj. jeho živé vůli. Jeho/její kompetenci zůstává, zda si přivlastní své tělo pouze částečně nebo vůbec ne – například sebepoškozováním a sebevraždou. „Nikdo nesmí nutit někoho jiného, aby něco nedělal, pouze z toho důvodu, že by si tímto jednáním ublížil“ [*Niemand darf den Andern, etwas zu unterlassen, bloss aus dem Grunde zwingen, weil der Handelnde dadurch sich selbst schaden würde*].³² Osoba tak může být považována za soukromého vlastníka své konkrétní přirozené existence. Toto konkrétní živé bytí navíc vyžaduje převzetí – vlastnění: výraz „můj život a mé tělo jsou mým vlastnictvím“ je bezprostředním důsledkem

²⁸ FP § 55. Srv. Kant (1968, Band 6, 82).

²⁹ K hegelovskému pojetí duše a těla viz Wolff (1992).

³⁰ Angelica Nuzzo (2001, 111 – 124) ve své poučné eseji dokumentuje Hegelův pohled na tělo jako konstitutivní podmínku svobodné osobnosti.

³¹ Fichte (1991, § 5).

³² ALR, První díl, Třetí část, § 27.

aktu svobodné vůle.³³ Intelektuální schopnosti jsou podle Hegela vlastnictvím svobodného intelektu, něčím vnitřním; mohou však být prostřednictvím intelektu upozaděny jako něco vnějšího – kázání, řeč, kniha, umělecké dílo – a tím stát se věcí. Osoba je zde „autorem“ (*Ur-Heber*), od něž vychází autorské právo (*Urheberrecht*).

Pro ostatní osoby jsem naopak v podstatě svobodný v podobě svého těla,³⁴ které bezprostředně mám; je bezprostředně moje. Nedotknutelnost osoby znamená nedotknutelnost mé konkrétní, přirozené existence. Tím se zajišťuje zákaz každého zneužití, včetně zabití osoby (jako živé bytosti), a absolutní zákaz ubližování, například mrzačení a mučení – základní princip moderních ústav. Osobnost tedy jde ruku v ruce – zásadně a neoddělitelně – s právem na tělesnost, jinými slovy s právem jednotlivce být naživu. Nakolik převzetí vlastnictví vlastního těla zahrnuje formování přirozenosti, musí osoba dbát také na témata péče a předjímací péče: udržování zdraví těla zahrnuje jednání, které zachovává život a podporuje úspěšné spojení rozumného formování přirozenosti a ponechávání.³⁵ Právo být naživu tak tvoří základ všech ostatních práv. Prosté přivlastnění – jako prosté fyzické uchopení, které se podobá náhodnému sebrání jablka, jež spadlo ze stromu – a následné zformování věci znamená především externalizaci toho, co je vnitřní. S ohledem na živé bytí samotného člověka zahrnuje tento proces utváření (*Bildung*) jeho/jejího sebevědomí, které se chápe jako svobodné,³⁶ původně nutkavé sebeutváření. Hegel tento vývoj vysvětluje na příkladu panství: tato sebeformace patří do minulosti, do doby, než historický pokrok přinese obecnou svobodu. Protože však svobodné bytosti, bytosti schopné svobodně zvoleného jednání, mohou vždy zanedbat cokoli racionálně určeného, může to, co by mělo být minulostí, propuknout vždy znovu. Negativita, subjektivita, já a svoboda jsou tytéž principy, které umožňují zlo, neřest a bolest. Podmanění a útlak se mohou vždy znovu objevit. Právě zde tváří v tvář důkazům, že člověk má schopnost zabít sám sebe, vyvstává potenciální sebestrukce lidstva jako celku.

III. Formování vnějšího světa – vlastnění vnějších věcí

Pro proces utváření je velmi důležitá myšlenka uměřeného přivlastňování. Do popředí zde jasně vystupuje diferenciaci z hlediska přivlastňovaných věcí. Toto rozlišení vychází z pozice příslušných věcí ve sféře přírody, z jejich nekonečné rozmanitosti ve smyslu kvalitativní odlišnosti a rozmanitosti subjektivních cílů.³⁷ To má dopad na velmi diskutované aktuální otázky, zejména ekologické.

³³ Viz Nuzzo (2001, 119).

³⁴ Totéž však platí i pro mé vlastní věci. Pro ostatní má moje vůle „svou určitou rozpoznatelnou existenci ve věci“ [*sein bestimmtes erkennbares Dasein in der Sache*] Hegel (Enc. § 491).

³⁵ Rozumná péče o tělo a tělesná kultura namísto kulturistiky a přetěžování.

³⁶ FP § 57.

³⁷ FP § 56.

Co znamená mluvit o racionálním utváření vnějšího světa a o zachování přírodních životních podmínek? Nejprve vyvstává otázka, jak si přivlastnit tzv. elementární věci, které nelze konkretizovat jako soukromé vlastnictví,³⁸ jako například vzduch a voda – kategorie, kterou David Hume označuje za „nejcennější ze všech vnějších statků“.³⁹ K těmto elementárním věcem je třeba přidat také ekologické systémy, které představují základ života. Z Hegelovy perspektivy jsou tyto elementární věci vyloučeny ze systému přivlastnění; do držby mohou být vzaty pouze jednotlivé věci. Tato idea si zaslouhuje zvláštní pozornost a má značné důsledky. V 21. století se z dostupnosti vody a vzduchu, spolu s naším širším vztahem k ekologickým systémům,⁴⁰ staly problémy týkající se celého lidstva. S tím souvisí otázka, zda privatizace lesů a nekontrolované odlesňování by měly být povoleny – tyto otázky mají zásadní význam pro naši společnou existenci, protože hrají důležitou roli při změně klimatu. Totéž platí pro naše zacházení s vodními zdroji Země – oceány, řekami, Arktidou a Antarktidou, stejně jako s ochranou planetární atmosféry. V současné době probíhající orgie odlesňování od Brazílie přes Evropu až po Sibiř ve jménu maximalizace zisku ohrožují budoucnost lidstva. Přírodní zdroje jsou v obrovské míře ničeny. Ve všech těchto případech má přivlastňování si elementárních věcí zásadní význam pro ekologickou rovnováhu. Z Hegelova hlediska představuje zásadní nespravedlnost, neboť tyto statky tvoří předpoklady lidské existence.

Hegel po sobě nezanechal žádný rozvinutý koncept udržitelnosti, ale načrtl podstatné obrysy této klíčové problematiky pro jednadvacáté století. Jeho poznatky o formování světa kolem nás (*Um-Welt*), resp. okolní přírody, mají mimořádnou váhu, protože se zabývají existenciálním problémem, který se v Hegelově době neprojevoval tak zřetelně, a proto se mu nevěnovala taková pozornost jako dnes – navzdory značným škodám na životním prostředí, které vznikaly již v éře Hegelova působení.

Zajisté, jak jsme viděli, formuloval své počáteční myšlenky na téma předjímavé péče na úrovni abstraktních zákonů, a ty se vztahují se k tomu, co bychom dnes mohli nazvat ekologickou otázkou a výzvou udržitelnosti. Hegel nastolil tento problém již během svého působení v Jeně ve své ostré kritice teoretického zneužití přírody v Kantově a Fichtově transcendentální filozofii, která obsahuje stopy karteziánského dualismu s jeho nadvládou nad přirozeným světem.⁴¹ Chápání přírody ve Fichtově učení o přirozeném právu vrcholí v podřízení a zotročení přírody, v němž se vztah k objektivní přirozenosti redukuje na pouhé „mít“.⁴² Fichtem koncipovaná říše svobody jde

³⁸ FP § 46.

³⁹ Hume (1960, 495).

⁴⁰ Hegel mluví o elementárních a organických věcech, o vzduchu a elektřině (FP § 61).

⁴¹ Hegel (TWA 2, 8 – 138).

⁴² Hegel (TWA 2, 80 an.).

ruku v ruce s podmaněním přírody, s obrovskou arogancí Já vůči ní, jehož vznášení se nad vesmírem prozrazuje jen vznešenou prázdnotu a šílenství sebemrskáčství.⁴³

Moderní racionalitě dominuje obraz člověka jako obojživelníka žijícího ve dvou protichůdných světech. Na jedné straně se člověk cítí utlačován a ovládán přírodou, na druhé straně koncipuje říši rozumu a svobody, a jakožto vůle si dává obecné zákony. Podle Hegela „omezený intelekt nyní zbavuje svět jeho živé, kvetoucí skutečnosti a rozpouští jej v abstrakcích, v tom smyslu, že duch nyní uplatňuje své právo a důstojnost pouze v bezpráví a špatném zacházení s přírodou“. Takový rozpor musí vyřešit filosofie. Pravda spočívá ve smíření obojího, a to nikoliv ignorováním protikladu, ale ukázáním, jak se oba jednostranné momenty „smiřují“.⁴⁴ Hegelův idealistický monismus také hledá řešení problému, jak může být člověk doma v životním prostředí, jak může být „zajedno“ (*bei sich selbst*)⁴⁵ sám se sebou, a tím i svobodný v přírodním a kulturním prostředí (*Um-Welt*). Jak přírodní, tak kulturní složka této výzvy k praktickování péče a prozíravosti je převzata do *Filosofie práva*. Hegelova diskuse o formování organického je zásadní pro pochopení toho, jak tyto pojmy korespondují s rozlišením v přírodní sféře mezi organickým (jako nejvyšší formou vnějšího světa) a opracovanou Zemí (například pěstováním rostlin a domestikací a chovem zvířat). Toto rozlišení odpovídá myšlence obsažené ve *Filosofii přírody* o postupném překonávání vnějškovosti ideje k sobě samé.

Vzniká nutně odlišný způsob zacházení s organickým, který zahrnuje rostliny a živočichy a životní prostředí jako ekologický celek. Vytvořením organického se věc mění v to, co je člověku vlastní. Tato vlastněná věc musí být udržována. Musí být trvanlivá, udržitelná. Hegelovými slovy, co je moje, „přestává být omezeno na mou přítomnost tady a teď a na přítomnost mého vědomí a vůle“ [*auf meine Gegenwart in diesem Raum und in dieser Zeit und auf die Gegenwart meines Wissens und Willens beschränkt zu sein*].⁴⁶ Tady a teď je podřízeno, což umožňuje jeho budoucí přivlastnění. Hegel to zdůvodňuje ve své teorii uznání. Skládá se z pospolitosti životních potřeb jednotlivce a z péče o současné i budoucí uspokojení jeho/jejích životních potřeb – péče a předjímání. To znamená nahrazení surové spotřeby a ničení přírodního předmětu jeho „pečujícím“ utvářením a uchováváním. Tato forma univerzálního je „trvalým prostředkem a opatřením, které zohledňuje budoucnost a zajišťuje ji“ (*sichernde Vorsorge*)⁴⁷ –

⁴³ Hegel (TWA 2, 416 an.).

⁴⁴ „... entkleidet nun der beschränkte Verstand die Welt von ihrer belebten, blühenden Wirklichkeit und löst sie zu Abstraktionen auf, indem der Geist sein Recht und seine Würde nun allein in der Rechtlosigkeit und Misshandlung der Natur behauptet“ (Hegel, TWA 13, 81 an.).

⁴⁵ FP § 3.

⁴⁶ FP § 56.

⁴⁷ Enc. § 434.

„předjímová péče o budoucí užití“ [*Vorsorge für künftigen Gebrauch*].⁴⁸ Význam opatření znamená, že musí existovat uměřené nakládání s přírodními zdroji života – Hegel používá příklad chovu zvířat. „Uměřené“ v kontextu celé ekologické struktury je takové chování, které respektuje zvláštnosti systému, jež jsou nepostradatelné pro existenci člověka – chovatelství (*Hegen*) v nejšířším slova smyslu. Zde tedy platí bez omezení zásada německé ústavy (článek 14): „Z vlastnictví vyplývají povinnosti. Jeho užívání má sloužit také veřejnému blahu.“⁴⁹ Zásada udržitelnosti je také výslovně zmíněna v článku 20a Ústavy.⁵⁰

Stejně jako u „elementárních věcí“ jsou „specifické vlastnosti týkající se soukromého vlastnictví podřízené vyšší sféře práva, např. společenství nebo státu“ [*die Bestimmungen, die das Privateigentum betreffen, höheren Sphären des Rechts, einem Gemeinwesen, dem Staate, untergeordnet werden*].⁵¹ Soukromoprávní vlastnictví těchto objektů, které jsou nezbytné pro udržení ekologické rovnováhy (mohou jimi být i relativně jednoduché věci, jako je kámen, písek, louky, atd.) by pak bylo v zájmu společnosti a obecného blaha částečně nebo zcela zrušeno. V souvislosti s tvorbou organična Hegel poněkud záhadně zmiňuje také zprostředkované užívání jiných elementárních statků (například využití větru ve větrných mlýnech), popřípadě „ vynálezy pro zpracování surovin nebo využití přírodních sil“ a postupy, které umožňují, „aby jeden materiál vyvolával účinky na jiný“ [*veranstaltete Einwirkungen eines Stoffes auf einen anderen*].⁵² To probouzí otázku složitějších vzorců vzniku, které vyžadují realizaci, jež je racionální a v souladu s přírodou. Jednám racionálně, uměřeně. Jednám chovatelsky, nakolik se zříkám něčeho, co by vážně poškodilo přírodní, ekologickou rovnováhu. Svým jednáním se vzdávám určitých činů z úcty k přírodní rovnováze, zdržuji se nebo pozastavuji před nějakým osudovým zásahem. Chovatelství (*Hegen*) nebo ochrannictví (*Schonen*) se týkají „jednání s ohledem na to, jak mohou být předměty zachovány“ [*ein Benehmen in Rücksicht auf die Gegenstände, wodurch sie erhalten werden*]⁵³ – první pokus o princip udržitelnosti, zachování života, pravdivého, racionálního jednání s lidmi, kteří se snaží o zachování životního prostředí. Udržitelné využívání je založeno

⁴⁸ FP § 56. V rozsudku o genetických technologiích (1 BvF 2/05; II, 135, 142) německý Spolkový ústavní soud hovoří o ústavně nařízené „odpovědnosti za ochranu přirozeného základu života pro budoucí generace“ [*in Verantwortung für die künftigen Generationen die natürlichen Lebensgrundlagen zu schützen*] v souladu s „nejvyšší možnou předjímovostí“ [*einer größtmöglichen Vorsorge*]. Viz: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2010/11/fs20101124_1bvf000205.html (navštíveno 17. března 2016).

⁴⁹ *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, článek 14, https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_14.html (navštíveno 17. března 2016).

⁵⁰ *Ibidem*, článek 20a, http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_20a.html (navštíveno 17. března 2016).

⁵¹ FP § 46.

⁵² FP § 56.

⁵³ FP § 56.

na poznání současných a budoucích situací, a to jak v oblasti životního prostředí, tak v oblasti budoucího práva svobodných subjektů.

IV. Přírodní udržitelnost – les jako paradigma

Skutečnost, že termín „trvalé udržování“ se nejdříve objevil v lesnictví – poprvé jej formuloval v roce 1713 lesník Hans Carl von Carlowitz jako „kontinuální, trvalé a udržitelné využívání“⁵⁴ – není v žádném případě výsledkem náhody, ale vyplývá z nezbytného dlouhodobého zájmu o les jako o jeden z nejcennějších statků na Zemi, jehož význam pro klima, půdu a vodu je nesporný. Lesník zná dlouhé životní cykly stromů, jejichž existence často přesahuje jeho vlastní život, ví o vzájemných vazbách ekologických systémů a jejich zranitelnosti, má znalosti o živém, o eko-logii, je ochráncem přírody z povolání. Zacházení s lesem se nemůže řídit pouhým zaměstnáním a maximalizací zisku, ale musí se orientovat také na společný zájem – les jako veřejný statek – a zahrnovat tak ochranu a opatrnost. Vztah k lesu, „lesnické vědomí“, jehož hlavním zájmem je dlouhodobé přežití lesa jako fungujícího ekologického celku, tvoří model principu trvalé udržitelnosti. Historie pojmů ukazuje, jak „intuitivní myšlení předběžné opatrnosti krystalizuje do pojmu“ v návaznosti na tradiční významy *conservare* a *sustenare*.⁵⁵

Ve své knize *Sylvicultura oeconomica* použil von Carlowitz, bývalý student univerzity v Jeně, tento termín poprvé v jeho dnešní pojmové podobě: Pro „zachování a rozvoj dřeva“ je rozhodující, aby „existovalo jeho trvalé, stálé a udržitelné využití, protože je to nepostradatelná věc, bez níž země nemůže existovat.“ Tím von Carlowitz předvedl mistrovské konceptualizační dílo, které by pravděpodobně zapůsobilo i na Hegela. V této jediné kategorii se prolínají různé myšlenky: nesmí se využívat více dřeva, než les „unes“, musí být zajištěna rovnováha mezi růstem a odstraňováním stromů, les musí mít právo na obnovu. *Sylvicultura oeconomica* zahrnuje rozumné pěstování lesa, lesy se mají „zakládat rozumně“ (von Carlowitz).

Proto je třeba spojit užitek, resp. využití lesa se zřetelem na zachování jeho „rovnováhy“. Podle Hegela spočívá utváření přirozeného na dvou pilířích: za první, ve zformované věci se má vůle stávat objektivní, vnější a trvalou, jsou překonána časová a prostorová určení; za druhé, věc je objektivně ponechána či trvale zachována, čímž jsou parametry prostoru a času rovněž „zakonzervovány“ a my se orientujeme podle této trvalosti. Osvojování přírodního by mělo být uvedeno do rozumné jednoty s ponecháváním přírody tak, jak je. Druhý rozměr je doplněn o důležitý dodatek: „Péče pro budoucí využití“.⁵⁶ To jasně hovoří o vhodném, šetrném využívání přirozeného, o odporu

⁵⁴ „Continuirliche, beständige und nachhaltende Nutzung.“ Srv. Carlowitz (1713).

⁵⁵ K tomu srovnej vynikající studii Grober (2010).

⁵⁶ FP § 56.

k hubení rostlin a živočichů, kteří jako živé bytosti mají určitou vnitřní hodnotu, a přimlouvá se za zachování „s ohledem na udržení“, přičemž spojuje principy úcty k alteritě a potomstvu.

Tato zásada udržitelnosti v *Sylvicultura oeconomica*, zásada péče a předjímovosti, se má přenést na celou ekonomiku; současnost si žádá novou *cultura oeconomica*, ekonomiku orientovanou na přírodní a sociální udržitelnost, na rozdíl od zkrachovalé tržně-fundamentalistické deregulační mánie, která má ekologicky destruktivní a svět ničící důsledky. Čistá snaha o zisk podkopává udržitelnost, a tím masivně ohrožuje les (a celou ekologickou strukturu světa); při každém využití musí být v centru pozornosti „zachování zdraví“ lesa, a to v samotném zájmu člověka. To, co platí pro les, lze extrapolovat na celé hospodářství: *Nová Cultura oeconomica jako ekologická ekonomika učí zacházet s přírodou tak šetrně a pečlivě, aby jako taková přinášela trvalý užitek.*

V současnosti jsme však znepokojivě konfrontováni s opačným programem. Brutálně se kácí nejen tropický deštný prales v Brazílii, ale také bukové lesy v Německu a lesní porosty v mnoha regionech. Panuje zvrácená „dřevařská horečka“ jako drastické porušení zájmů společností, myšlenky „celistvosti stvoření“. Navzdory opačným projevům některých politiků se les, ačkoli je rozhodujícím základem pro zajištění života lidí, zvířat a rostlin, stále více stává předmětem hospodářského využití a čistě ziskových zájmů. Moment přírodní, ekologické udržitelnosti je třeba posuzovat v souvislosti s „podporou obecného národního blahobytu“, kterou popisuje Carlowitz. Hegel bude na svůj princip péče a předjímovosti, který se vztahuje k utváření přírody, navazovat právě v tomto směru, například v souvislosti se zacházením s buržoazní společností v podobě sociální péče a zaopatření, jakož i ve státech v podobě koncepce sociálního státu, který je jedinou instancí schopnou zaručit sociální udržitelnost (tomuto problémovému okruhu se zde z důvodu nedostatku času nemůžeme podrobně věnovat). Tímto způsobem může udržitelnost – jako přírodní a společenská – postoupit a stát se základním principem konstituce svobodné, moderní společnosti.

„Trojúhelník udržitelnosti“ formulovaný na Summitu Země v Rio de Janeiro v roce 1992 – ekonomika, ekologie a sociální spravedlnost – ukazuje tímto směrem. Pokud jde o ovzduší jako jeden z našich nejdůležitějších vnějších statků, musí poznatky o rostoucím a nebezpečném znečištění ovzduší oxidem uhličitým vést k trvalým opatřením na ochranu kvality ovzduší, a zohlednit tak obavy budoucích generací. Rovněž s vodou, která je základním zdrojem, je třeba zacházet odpovídajícím způsobem, jinak bude tento vzácný zdroj i nadále ničen a bude také příčinou válek v 21. století.

Podle Hegelova pojetí to, co člověk potřebuje k životu, musí – cituji – „být pro něj nejen mrtvým prostředkem, ale musí se v něm stále cítit živý všemi svými smysly a celou svou bytostí, a tím dát vnějšímu spojení s lidskými jedinci individuální charakter, který je sám oživen lidskostí“.⁵⁷ „Chrám světa“, v němž člověk přebývá, musí být uchráněn před proměnou v kvádry a kameny, háj nesmí zdegenerovat ve sbírku dřev. To se týká zejména zachování přírodní rozmanitosti, té rozmanitosti, která je vážně ohrožena různými vlivy (klimatické změny, negativní dopady industrializace, jako jsou monokultury, nadměrná spotřeba, znečištění atd.)

Také „únikové dveře před klimatickými změnami [jsou] pro lidstvo otevřené jen na šířku dlaně [...] pokud v tomto století skutečně způsobíme globální oteplení o pět, šest stupňů, pak už na této planetě nebude existovat vysoká civilizace, jak ji známe dnes“.⁵⁸ Vnější statky, jako je voda, vzduch a lesy, ekologické systémy obecně, které jsou rozhodující pro rozumné zachování života, jsou „společným majetkem“ pro „obecné blaho“ a patří – to by byl docela možný závěr hegelovského přístupu – pod přísný veřejný dohled a kontrolu a musí být do značné míry vyňaty z partikulárních ziskových zájmů.

Požadavek udržitelnosti je základním kritériem příslušnosti k okruhu moderních společností. Společnosti, které nejednají udržitelně a umožňují, tolerují nebo dokonce podporují výše zmíněné dravé excesy, musí být v důsledku toho zbaveny statusu „moderní“.

Překlad Břetislav Horyna

Literatura

BVerfG, Urteil des Ersten Senats vom 24. November 2010 - 1 BvF 2/05 -, Rn. 1-316. Dostupné online: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2010/11/fs20101124_1bvf000205.html

CARLOWITZ, H. C. von (1713): *Sylvicultura Oeconomica, oder Hauswirthliche Nachricht und Naturgemäße Anweisung zur wilden Baum-Zucht etc.* Leipzig.

FICHTE, J. G. (1991): *Grundlage des Naturrechts nach Prinzipien der Wissenschaftslehre.* Hamburg: Meiner.

GROBER, U. (2010): *Die Entdeckung der Nachhaltigkeit.* München: Kunstmann.

⁵⁷ „... Nicht nur ein totes Mittel sein, sondern er muss sich noch mit ganzen Sinn und Selbst darin lebendig fühlen und dadurch dem äußeren Zusammenhang mit den menschlichen Individuen ein selber menschlich beseeltes individuelles Gepräge geben.“ Hegel (TWA 15, 341).

⁵⁸ Schellnhuber (2009), mezinárodně uznávaný badatel o klimatu.

- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, článek 14. Dostupné online: https://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_14.html (navštíveno 17. března 2016)
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, článek 20a. Dostupné online: http://www.gesetze-im-internet.de/gg/art_20a.html (navštíveno 17. března 2016)
- HEGEL, G. W. F. (1970/71): Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften. In: Moldenhauer, E. – Michel, K. M. (Hrsg.): *Werke in Zwanzig Bänden auf der Grundlage der Werke von 1832 – 1845 (Theorie-Werkausgabe – TWA)*, Band 10, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HEGEL, G. W. F. (1970/71): Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. In: Moldenhauer, E. – Michel, K. M. (Hrsg.): *Werke in Zwanzig Bänden auf der Grundlage der Werke von 1832 – 1845 (Theorie-Werkausgabe – TWA)*, Band 7, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HEGEL, G. W. F. (1970/71): Jenaer Schriften 1801 – 1807. Differenz des Fichte'schen und Schelling'schen Systems der Philosophie. In: Moldenhauer, E. – Michel, K. M. (Hrsg.): *Werke in Zwanzig Bänden auf der Grundlage der Werke von 1832 – 1845 (Theorie-Werkausgabe – TWA)*, Band 2, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HEGEL, G. W. F. (1970/71): Jenaer Schriften 1801 – 1807. Über die wissenschaftlichen Behandlungsarten des Naturrechts. In: Moldenhauer, E. – Michel, K. M. (Hrsg.): *Werke in Zwanzig Bänden auf der Grundlage der Werke von 1832 – 1845 (Theorie-Werkausgabe – TWA)*, Band 2, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HEGEL, G. W. F. (1970/71): Nürnberger und Heidelberger Schriften 1808-1817. In: Moldenhauer, E. – Michel, K. M. (Hrsg.): *Werke in Zwanzig Bänden auf der Grundlage der Werke von 1832 – 1845 (Theorie-Werkausgabe – TWA)*, Band 4, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HEGEL, G. W. F. (1840): *Philosophische Propädeutik*. Berlin: Duncker und Humblot.
- HEGEL, G. W. F. (1970/71): Vorlesungen über die Ästhetik I. In: Moldenhauer, E. – Michel, K. M. (Hrsg.): *Werke in Zwanzig Bänden auf der Grundlage der Werke von 1832 – 1845 (Theorie-Werkausgabe – TWA)*, Band 13, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HEGEL, G. W. F. (1970/71): Wissenschaft der Logik II. In: Moldenhauer, E. – Michel, K. M. (Hrsg.): *Werke in Zwanzig Bänden auf der Grundlage der Werke von 1832 – 1845 (Theorie-Werkausgabe – TWA)*, Band 6, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HEGEL, G. W. F. (1992): *Základy filosofie práva*. Praha: Academia.
- HEGEL, G. W. F. (1970/71): Vorlesungen über die Ästhetik III. In: Moldenhauer, E. – Michel, K. M. (Hrsg.): *Werke in Zwanzig Bänden auf der Grundlage der Werke von 1832 – 1845 (Theorie-Werkausgabe – TWA)*, Band 15, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- HUME, D. (1960): *A Treatise of Human Nature*. Oxford: Clarendon Press.
- KANT, I. (1968): Die Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft. Die Metaphysik der Sitten. In: *Kants Werke – Akademie Textausgabe*, Band 6, Berlin: de Gruyter.
- KLEIN, E. F., SVAREZ, C. G. (1794): *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten von 1794*. Teil I, Titel 2, §1 a Teil I, Titel 8, §1. Dostupné online: <https://ra.smixx.de/pralr.html>. (Navštíveno 17. března 2016.)
- NUZZO, A. (2001): Freedom in the Body: The Body as Subject of Rights and Object of Property in Hegel's 'Abstract Right'. In: Williams, R. R. (ed.): *Beyond Liberalism and Communitarianism*. Albany, NY: SUNY Press, 111 – 124.
- RITTER, J. (2005): Person und Eigentum. In: Siep, L. (ed.): *Hegels Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Berlin: Akademie Verlag.
- ROSENZWEIG, F. (1920): *Hegel und der Staat*. Bd. 1. München und Berlin: R. Oldenbourg.

SCHELLNHUBER, H. J. (2009): Klimawandel – „Manchmal könnte ich schreien“. *Die Zeit*, 26. März 2009.
WOLFF, M. (1992): *Das Körper-Seele Problem: Kommentar zu Hegel, Enzyklopädie (1830)*.
Frankfurt a. M.: Klostermann.

Klaus Vieweg
Friedrich-Schiller-Universität Jena
Institut für Philosophie
Zwätzengasse 9
07743 Jena
Bundesrepublik Deutschland
e-mail: klaus.vieweg@uni-jena.de